

УДК 329.63

DOI: 10.33663/1563-3349-2019-86-265

В. М. ГРУБОВ

СЕПАРАТИЗМ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

Розглядаються передумови сепартизму як складного соціально-політичного явища, що потребує аналізу суміжних питань, пов'язаних з соціально-економічною та політичною сферами життєдіяльності суспільства. Звертається увага на руйнування особистості під впливом ідей протолібералізму та проблеми відчуження й ідентифікації громадян України під тиском економічних проблем. Розкрито роль мовної культури й єдності інформаційного простору в протистоянні внутрішнім і зовнішнім загрозам єдності країни та вплив Російської Федерації на процеси сепартизації у південно-східному регіоні України.

Ключові слова: сепартизм, відчуження, ідентифікація, конфлікт інтересів, «м'яка сила».

Grubov Volodymyr. Separatism in Ukraine: socio-economic and political background

The background of the phenomenon of separatism in Ukraine are examined as a complex socio-political phenomenon, the disclosure of which requires analysis of related issues that are associated with the socio-economic and political spheres of society. Attention is paid to the destruction of the human personality under the influence of the ideas of proto-liberalism and the problem of alienation and identification of Ukrainian citizens under the pressure of economic problems. The role of language culture and the unity of the information space in confronting the internal and external challenges of the unity of the country and the influence of the Russian Federation on the processes of separatization in the Southeastern region of Ukraine are revealed.

Key words: separatism, alienation, identification, conflict of interest, soft power.

У новітній історії України сепартизм заявив про себе у найнебезпечніших наслідках політичного протистояння політичної та економічної еліт, наслідком чого стали втрата центральною владою контролю над частиною території країни і загроза суве-

ренітету з боку терористичних угруповань. Підсумками п'яти років війни на сході стали суперечливі Мінські Угоди (2015), створення двох квазідержав – «ДНР» та «ЛНР», які підтримуються Росією і млявий політичний процес щодо врегулювання конфлікту в нормандському форматі. Негативу до такої політичної реальності додає і стримана реакція європейської і світової спільноти щодо територіальної цілісності України, яку одні політики пов'язують з гібридною війною Росії, а інші – з громадянським конфліктом.

Як показали події останніх років, міжнародні зусилля Києва вивести конфлікт із Росією і зовнішній фактор «сепаратизації» країни на рівень солідаризації дій європейської спільноти теж виявилися неефективними. Лейтмотив поведінки європейців полягає у тому, що починаючи з 2016 року Європа занурилася у свої внутрішні проблеми, окремі з яких пов'язані зі співпрацею з Москвою. Насамперед європейців хвилюють наслідки Brexit, невщухаючий потік біженців з Північної Африки і Близького Сходу, забезпечення власної енергетичної безпеки («Північний потік-2», «Турецький потік») як умови конкурентоспроможності на світових ринках.

Саміт G-20, що відбувся 28-29 червня 2019 року в Осаці (Японія), теж засвідчив, що українське питання лідери світової політики у форматі «двосторонніх зустрічей» можуть обговорювати і без України¹. У підсумку – особисті враження від короткої розмови і подальші дії лідерів країн означають набагато більше, ніж про це сповіщають офіційні прес-релізи. Прикладом такого підходу може бути зустріч Президента США Д. Трампа з президентом Російської Федерації В. Путіним на площадці форуму. Розмова відбулася, незважаючи на те, що відносини між країнами «гірші, ніж має бути».

З одного боку, це свідчить, що сепаратизм і зовнішні втручання у його стимулюванні є надто делікатними питаннями великої політики, а з іншого – що, незважаючи на риторику взаємних звинувачень великими державами один одного урізних «гріхах», кожна з них має свою історію. Якщо сьогодні відносно Росії це є Україна, то відносно США і окремих країн Європейського Союзу останнім прикладом є Сербська країна (1995) і Косово (1999). В обох випадках подвійні стандарти у міжнародній політиці, для

пересічних громадян, означали трагедію сотень тисяч людей, а для політиків — черговий геополітичний проект як відображення проміжних цілей у стратегії глобального лідерства. Пригадаймо працю З. Бжезінського «Велика шахівниця» і погляди автора на Україну щодо її ролі в європейській і світовій геополітиці². Це дає підстави висловити думку, що проблему сепаратизму та його наслідків як політичну даність сучасного етапу державотворення в Україні влада повинна вирішувати сама. Для цього є міжнародний досвід (як це робить уряд Великобританії протягом останніх 20 років), але для цього потрібна і політична воля всіх політичних сил та громадянського сектора України. Але, перш ніж братися за цю проблему, треба зрозуміти її ідейну сутність.

Аналіз останніх джерел та публікацій, пов'язаних з проблемою сепаратизму, дає досить широкий спектр наукових пошуків щодо розуміння причин і наслідків цього явища. Про це свідчать праці В. Горенкіна, Т. Гурра, В. Дівак, Т. Ісакової, І. Кресіної, К. Литвиненко, Л. Нагорної, І. Оніщенко, Ю. Римаренка, В. Тишкова, О. Цебенко та інших авторів, які феномен сепаратизму розглянули у політичному, філософському, історичному, релігійному, культурному, інформаційному, безпековому та інших аспектах. Однак проблема передумов сепаратизму в Україні як наслідку прорахунків у політиці державного будівництва висвітлена ще недостатньо.

У даному дослідженні були використані такі наукові методи: контент-аналіз — для уточнення змісту і відмінностей у поглядах на роль мови у формуванні національної ідентичності та стимулюванні сепаратистських настроїв; статистичний — для оцінки даних щодо рівня життя населення України і поглиблення дезінтеграційних процесів між регіонами країни; компаративний — для уточнення особливостей діяльності сепаратистських організацій у південно-східному регіоні України та діалектичний — для виявлення економічних і політичних суперечностей між центром і регіонами, у соціальній і гуманітарній політиці держави.

У політичній науці сепаратизм пов'язується з організованим суспільно-політичним рухом, метою якого є створення автономії у складі держави або виокремлення частки території в окреме державне утворення³. На відсутність або рівень сепаратистських

настроїв у суспільстві, як правило, впливають різнопланові фактори, головними з яких вважаються національно-визвольні, історико-культурні, економічні й політичні. Кожен із них відображає певні сфери життєдіяльності суспільства і ступінь взаємодії/конфліктності інтересів конкуруючих соціальних груп, які прагнуть заявити про себе через політику (економічну, освітню, культурну, соціальну, національну, інформаційну тощо) і структури громадянського суспільства. І у першому, і у другому випадках зміст політики і настроїв у суспільстві формулює еліта, яка виступає основним чинником усіх політичних процесів – від державотворення до децентралізації і сепаратизму. В сучасних поліетнічних країнах саме еліта формулює національно-культурну проблематику і доносить її контент до свідомості соціуму. Таку логіку сепаратизму ми сьогодні спостерігаємо як у Великобританії, Іспанії, так і в Італії і Канаді.

Проблема сепаратизму в Україні дещо відрізняється, має свої особливості, а головне – створена штучно. З одного боку, тут присутня безвідповідальна поведінка еліти і відповідна політика державного будівництва протягом тривалого часу, а з іншого – фактор втручання Росії, яка стратегічні помилки влади трансформувала у неприродну для України реальність під назвою «сепаратизм».

Перш ніж розглянути першу складову питання – соціально-економічні передумови сепаратизму, зробимо декілька важливих зауважень щодо ідеологічного забарвлення проблеми. Це дасть нам змогу прояснити її сутність.

Вибір українською елітою і політичним керівництвом держави демократичного шляху розвитку означав прийняття правил гри ринкового суспільства, яке побудовано на цінностях лібералізму, де слово «всі» жодним чином не є синонімом слова «кожен». Починаючи з 1990-х років український соціум опинився у полоні ідей протолібералізму (лібералізму XVIII – XIX століть), вищими цінностями якого були свобода та особисте збагачення, накопичення матеріальних благ. У межах такої соціальної парадигми вільний індивід досягав успіху у власний спосіб і відповідно до своїх інтересів та моральних орієнтирів. Хибність такого виміру свободи, вільної людини і принципу побудови вільного суспільства європейські демократи стали усвідомлю-

вати лише за підсумками двох світових війн. Адже агресивне збагачення було визнано асоціальним явищем, яке руйнує особистість, суспільство та державу. Звідси безкомпромісна боротьба з ним була проголошена головним завданням демократичної держави.

Замість цінностей протолібералізму європейські ліберали нової хвилі запропонували «гармонію відносин» як синтетичну категорію нової етики демократичного суспільства. У Дж. Дьюї і Г. Гобхауса це «взаємопов'язаність інтересів особистості, суспільства і держави»⁴, у Дж. Роджеро – «демократично організована асоціація націй»⁵, у Е. Трьольча – «реалізація особистого «Я» через служіння суспільству і державі»⁶, у Л. Мізеса – завжди «розумна (моральна) дія»⁷, яка співзвучна Кантівському «категоричному імперативу». Зміна психології окремої людини на основі нової суспільної моралі, на думку лібералів, повинна призвести до гуманізації держави і встановлення в суспільстві більш справедливих відносин. Роздуми вищезгаданих авторів узагальнив Г. Самуель. На його думку, «моральний закон вчить, що мета держави – посилено допомагати людям жити краще, а політика, заснована на цій теорії, будується на міцній засаді морального закону: коріння дерева лібералізму живляться етикою»⁸. Тобто ліберальні демократи зробили ставку на нову свідомість ринкової людини і спробу підвести ідеологічне підґрунтя під «соціальну державу», яка б об'єднала всіх громадян у рівноважену громаду. Це було своєрідним сигналом суспільству й урядовим структурам, що ігнорування вад природи економічної людини доби класичного лібералізму приховує головний чинник дезінтеграційних процесів. І з цією небезпекою треба боротися. В Україні такий шлях у досягненні громадянського миру і стабільності закріплено в статті 1 Конституції, яка проголосує Україну соціальною державою.

На жаль, вади ринкового суспільства і ринкової моралі для більшості національної еліти і керівництва країни набрали форми реальних загроз національній безпеці лише у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України 1997 року⁹. Наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та у певних політичних сил; відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби із

злочинністю, особливо її організованими формами, і тероризмом; криміналізація суспільства, діяльність тіньових структур; інформаційна експансія з боку інших держав; суспільно-політичне протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві¹⁰, як це зафіксовано у документі, стали нормою життя не тільки 1990-х, але й визначають ризиковий вектор соціальної та політичної турбулентності й на сучасному етапі державного будівництва.

Як і за попередніх часів, сьогодні у країні найбільш чутливою сферою суспільних відносин є соціально-економічні відносини і ризики національної єдності. Йдеться про кричущу соціальну нерівність, сутність якої полягає у відмінності між рівнями доходів, що, у свою чергу, спричиняє нерівність доступу до соціальних благ (освіта, медичні послуги, житло), ресурсів (фінансових, інформаційних тощо) та можливостей щодо реалізації людиною своїх потреб та особистого розвитку. Особливу загрозу для суспільства становить їх комбінація. На думку авторів монографії «Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу» (2012), «саме внаслідок кумулятивного впливу формуються такі вкрай негативні і загрозливі для національної безпеки явища, як відсторонення окремих груп населення від суспільного життя, поляризація і маргіналізація суспільства...Ризик відсторонення від суспільного життя найбільшою мірою притаманний мешканцям віддалених населених пунктів, соціально вразливим верствам населення, окремим групам іммігрантів, безхатченкам»¹¹. Поєднання ефекту кумулятивного впливу з радикальними ідеями породжує більш небезпечні явища – сепаратизм і тероризм, а можливості Internet комунікації, за певних умов, доводять це поєднання до соціального вибуху.

Порівняно з 1990-ми роками, коли ліберальна модель економічного розвитку демонструвала всю свою суперечливість, а іноді й відверту злочинність, сучасна Україна виглядає дещо інакшою. Але її минуле і сьогодні пов'язує характерна і надто небезпечна річ – абсолютна влада національної олігархії, яка турбується виключно про свої інтереси. Це спонукало голову Представництва ЄС в Україні Хюг Мінгареллі висловити думку, що «після певного рівня соціальної нерівності неможли-

во досягти стійкого зростання. У країні рівень нерівності просто неприйнятний. Ви не можете бути державою, де більшість населення намагається вижити на менш як \$ 200, коли у вас сотні Porsche, Ferrari, Lamborghini на вулицях». Причина таких процесів, за Мінгареллі, у тому, що «багато хто з українців ультраліберали». «Я – ні», – сказав він¹².

Враховуючи те, що джерелом задоволення потреб пересічної людини є її праця і відповідний грошовий еквівалент у вигляді заробітної плати (активами вона не володіє), звернемо увагу на рівень її фінансового самопочуття та стан її відчуження й самоідентифікації, які у феномені сепаратизму відіграють неабияку роль. Різноманітні дані за останні 5 років фактично відображають тривалий національний тренд: фінансово-економічні проблеми загострюються, але вони стосуються не всіх. У державі скрутно, але погано лише тим, хто живе чесною працею.

Аналіз розподілу населення України за рівнем доходів у 2015 році показав, що переважна більшість (81.1%) отримувала доходи від 1200 до 3360 грн. Отже, український середній клас – це населення із середнім рівнем доходу 2240 грн., що еквівалентно \$ 93 США (за курсом долара на кінець 2015 року). За стандартами ООН, якщо людина витрачає в день на проживання менше \$ 5, що становить на місяць близько \$ 150, або 3600 грн., то вона вважається бідною. Відповідно рівень бідності в Україні перевищує 86,9% (плюс частина населення з низькими доходами 5.8%). Це дало підстави ООН констатувати, що понад 80% населення країни живуть за межею бідності, а прожитковий мінімум у країні наближається до межі бідності африканських країн. Тобто Україна знову опинилася у 1990-х. У 2012 році цей показник становив 15%¹³. Зрозуміло, що на показник цього часу впливав курс долара та стабільні споживчі ціни на основні продукти, товари і послуги.

Стрімка зміна структури фінансових витрат українських сімей відбулася з початком військової фази конфлікту на Донбасі. У 2015 році вона виглядала так: на продукти харчування витрачалося 53,1%, а на товари непродовольчої групи і комунальні послуги 36,5%. Витрати на підтримання здоров'я й освіти становили відповідно 3,7% і 1,1 %. В оцінках якості життя це найнижчі показники серед країн Європи.

Неабиякий інтерес для виміру рівня бідності в Україні становить коефіцієнт Джині, який описує кількісну нерівність серед груп населення. Він відображає співвідношення доходів вищої децильної групи населення (10% найбагатших) до нижчої (10% найбідніших). У 2014 році у країні 10% найбагатших сімей зосредили в своїх руках 22% ВВП, що свідчить про концентрацію влади в руках багатіїв¹⁴. До світового рейтингу американського журналу *Forbes* за 2016 рік потрапили п'ять українських бізнесменів, загальна сума статків яких оцінюється в \$ 7,1 млрд., що становить 12,35% ВВП країни. Це дало підстави експертам визначити, що співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших українців з урахуванням тіньових доходів перевищує 40 разів. Зазначимо, що, за різними підрахунками, тіньовий сектор економіки країни становить 50-60% від загального обсягу¹⁵.

Негативні наслідки такої високої диференціації доходів проявилися у короткостроковій і віддаленій перспективі. У першому випадку йдеться про неспроможність біднішого прошарку населення отримати якісну освіту, медичну допомогу, покращити умови проживання тощо, а у другому — про стан самореалізації людини у конкурентному середовищі протягом життя. Положення «неконкурентних працівників» погіршила і міжпрофесійна диференціація у сфері зайнятості, яка означає розрив між рівнями оплати за роботу різної кваліфікації. Як відзначають експерти, становище працівників ускладнюють й окремі вимоги роботодавців щодо статі, віку, досвіду, освіти та інших конкурентних якостей¹⁶. В умовах скорочення виробництва і зростання конкуренції з боку фахівців ІТ-сектора, працівників з невідповідними характеристиками завжди очікує відмова. Ситуацію погіршує «значна концентрація низькооплачуваних професій по окремих видах економічної діяльності. Вона призводить до поглиблення цієї нерівності, оскільки ефект масштабу посилює негативні наслідки впливу зростання заборгованості з виплати заробітної плати на рівень життя зайнятого населення»¹⁷.

Така економічна реальність стимулювала трудову еміграцію, яка, за різними підрахунками, нині становить від 5 до 7 млн та омолодження соціального відторгнення серед найдинамічнішої частини суспільства, яку представляє молодь. За демографічни-

ми стандартами це люди віком від 16 до 36 років. З інформаційної точки зору, це покоління Інтернет, яке знаходиться у пошуку смислів і мотиваційно-ціннісних орієнтацій, не прив'язуючись до наративів старшого покоління. Дослідження молодіжної аудиторії в країні показують наявність двох тенденцій. Перша тенденція свідчить, що в суспільстві утворилася представницька реферативна група, яка є носієм і рушієм цінностей суспільства з ринковою економікою. Вона набула нової ідентичності й інтегрувалася в нову економічну реальність. Друга тенденція пов'язана з іншою спільнотою молодих людей. Для одних соціально визнана ідентичність виявилася небажаною в силу того, що вони не поділяють пріоритети духовності, які їм пропонує національна економічна система¹⁸, а для других – недосяжною в силу недостатнього рівня знань і набутих компетенцій. Така ситуація вплинула на поступове виключення цих двох груп молодих людей з соціально-економічних і культурних процесів у межах країни, водночас підштовхнула їх до пошуку себе у більш прийнятному середовищі. Для переважної більшості таким середовищем стали країни Європейського Союзу. Мотивацію поведінки цієї групи молоді розкрив А. Турен. «Діючий суб'єкт, констатує він, відмовляється обожнювати технологію і ще більше – державу. Він більше вірить у власний досвід, у власні моральні чесноти і творчі здібності, аніж у безособові закони й панівні структури. ...Наша епоха не є більше сциєнтистською, вона стає моралістичною. Ми не хочемо тепер управляти ходом речей, а вимагаємо просто нашої свободи, права бути самими собою, не будучи розчавленими апаратами влади, сили і пропаганди»¹⁹.

У такій ідентифікації й іраціоналізації реальності трудова еміграція об'єктивно сприяє розмиванню національно-культурної ідентичності особистості й спонукає її знаходити своє місце у просторі ідентичності країни перебування. Людина перетворюється на суб'єкт етноскейпу (скейп-копіювання), який рухається від культури до культури чи повертається до рідного «локусу» – місця проживання²⁰. Щодо сприйняття цього феномена культурної глобалізації молоддю України, то вона на відміну від старшого покоління сприймає його цілком позитивно. Значна її частина вважає набуття іншої культурної ідентичності позитив-

ним явищем у житті сучасної людини і сприятливою умовою для професійного самоствердження. Проте це не заважає їй залишатися патріотично налаштованою частиною населення і пов'язувати своє подальше життя з Україною²¹.

Отже, життєві можливості позначилися на розшаруванні суспільства, наслідками якого стала втеча переважної більшості громадян України від реалій життя. Позиція самотності в силу того, що людина не може вплинути на справи в країні та в районі проживання, стала нормою соціальної поведінки для більшості людей старшого, середнього і молодого віку. Показовим свідченням такої тенденції є участь громадян у виборчих кампаніях, де завжди на першому місці всіх політичних сил стоять соціально-економічні питання: тарифи на комунальні послуги, ціни, безробіття, пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, освіта тощо. Так, явка під час парламентських виборів становила: у 1994 р. – 75,6%, 1998 – 71,2%, 2002. – 65, 2%, 2006 – 67,6%, 2007 – 62%, 2012 – 57,5%, 2014 – 51,9%, у 2019 р. – 49,8%. За даними ЦВК, явка на виборах 2019 року була найнижчою. Не проголосували 14 млн 770 тис. 894 виборців. При цьому загальна кількість виборців, внесених до списку, становила 29 млн 527 тис. 744 особи²². Динаміка неявки виборців на виборчі дільниці є відвертим свідченням дискредитації не тільки влади, а й принципів країнознавчого варіанту ринкової демократії, яку всі роки незалежності національна політична й економічна еліта будувала і підтримувала.

Розчарування соціальною політикою насамперед позначилося на недовірі населення до держави, яка щодо певної частини населення зобов'язана виконувати патерналістську функцію; інертності громад у підтримці рішень органів влади та їх виконанні; ризику органів влади залишитися без необхідної соціальної бази; можливості прояву народного гніву, викликаного діями або бездіяльністю влади; прагненні частини населення до заперечення форм і методів діяльності органів влади, до заміни їх самих²³.

Показово, що індекси довіри населення до органів влади та базових соціальних інститутів в країні вже тривалий час показують стабільність. Це можна прослідкувати на підставі даних, наприклад, за 2006 та 2019 роки. Традиційно громадяни не

довіряють міліції (поліції), судам, прокуратурі, Верховній Раді України, Уряду, НАБУ тощо. Позитивний баланс довіри завжди отримують церква, Збройні Сили України та СБУ. Рівень довіри до Президента корелюється з кількістю його прихильників на виборах, і якщо звернути увагу на абсолютні показники, то цей рівень теж не надто високий. Яскравим прикладом недовіри є рейтинг Верховної Ради України VIII скликання – 96 %. Цифрову динаміку довіри/недовіри підтверджують Інститут соціології НАН України, Київській міжнародний інститут соціології, Українській інститут соціальних досліджень, Центр Разумкова та інші структури²⁴. У європейських демократіях недовіра (рівень недовіри) до інститутів держави вважається критичним показником стабільності в країні та єдності суспільства. Наслідками такої негативної раціоналізації влади, як правило, стають масові протестні виступи населення та активізація радикальних рухів. Прикладом може бути сучасна Франція, де «жовті жилети» щосуботи протягом більш як півроку виступають проти економічної політики в країні й вимагають відставки Президента Е. Макрона.

В Україні особливістю відчуження у системі людина – суспільство, людина – держава стала його поступова трансформація у формат протистояння регіонів. Найбільш відчутно це проявилось у другій половині 1990-х – на початку 2000-х років, коли у промовах політиків та окремих ЗМІ прорахунки в економічній політиці й рівень корупції стали розмиватися у риторичі експертного дискурсу щодо нерівності внеску регіонів у національну скарбницю і зростання дотаційних територій. Показовим у цьому нав'язаному суспільству дискурсі було порівняння Заходу – Галичини і Сходу – Донбасу. Рівень політизації промислово економічних відмінностей регіонів і їхнього внеску у ВВП країни формалізувався у відомий слоган «Донбас годує Україну». Пафос політичної риторики перекинувся й на інші регіони, де місцеві справи теж не виглядали на їхню користь. Не відкидаючи вагу Донбасу в промисловому потенціалі країни, яка склалася історично (а це 16,1% – 174, 5 млрд грн валового регіонального продукту і майже 25 тис. грн на людину, що перевищує показник в цілому по країні – дані 2010 року), видання «Тиждень» провело аналіз бюджетних перетоків за 2012-2013 роки, які направ-

лялися в регіони на пенсійне забезпечення і різноманітні соціальні проекти місцевого значення. Автори дійшли висновку, що, незважаючи на значні цифри внеску в держбюджет у 2012 році, а це 21 млрд грн, Донбас з держбюджету отримав 16,2 млрд грн дотацій, субсидій і субвенцій. На додаток з держбюджету йшло фінансування будівництва вугле- та торфодобувних підприємств у сумі понад 14 млрд грн. Підраховуючи всі бюджетні спрямування до регіону, автори дійшли висновку, що загальні витрати на регіон у 2012 році становили 44 млрд грн. Строкатість у цифрах, порівняно з іншими регіонами країни, автори пов'язали з кількістю населення, рівнем пенсій, різноманітними доплатами за виконання робіт в особливо важких умовах, зношенням соціальної інфраструктури тощо. Присутній у цьому і фактор некомпетентності чиновників та корупції у владі, що сприяло розкраданню великих сум грошей²⁵.

Економічні передумови сепаратизму залишилися б і надалі у стані спорів, якби економічна проблематика не переросла у проблематику політичну, де центральне місце посіли питання національного патріотизму і формування особистості громадянина. Тут слід виокремити два питання: пошук стратегії державного будівництва (з чого почати?) і зовнішній вплив на внутрішньополітичні процеси в країні. У питанні стратегії державного будівництва найбільш чутливою є духовно-культурна сфера – сфера екзистенційного вибору. Можна сказати, що з набуттям Україною незалежності вона перебуває у стані перманентної інтелектуальної і політичної дихотомії. Її інтенції визначають дві конкурентні парадигми: національно-державницька, яка базується на українській ідентичності (мова, культура, нація, держава) та національно-індустріальна, елементами якої виступила пострадянська спадщина (російська мова, традиції, спільна історична пам'ять, індустріальна культура). Історично перша позиція будується на досвіді УНР і ЗУНР, а друга – на досвіді Донецько-Криворізької республіки, яка артикулювала інтереси економічної та адміністративної еліти сходу України у створенні індустріального центру на основі об'єднання вугільних і металургійних можливостей регіону. Поступово такі підходи сформували і два ідеологічно протилежних консенсуси – Галицький і Донбаський, в межах яких і досі відбувається боротьба регіо-

нальних еліт, політичних сил, дискусії представників експертно-наукового середовища. Позиції цих двох сторін намагається примирити київський консенсус (яскравим представником якого є С. Дацюк).

У сучасній дискусії щодо державотворення центральним питанням є мова, яка, з одного боку, об'єктивно є системоутворючим елементом «духу народу» (культури, релігії, історії, філософії тощо), як це визначав Г. Гегель, а з іншого – важливим елементом гуманітарної політики держави і утвердження національної ідентичності. Отже, у кожній із сторін діалогу мова й ідентичність однаково присутні в дискурсивному полі, однак їх вага у державотворенні оцінюється по-різному. А головне – за цими оцінками приховуються справжні інтереси регіональних еліт й елементи спекуляцій у політичній боротьбі. У представників галицького консенсусу (О. Друль) мова є ідентифікаційним маркером і корелює з ідентичністю. Тільки національна ідентичність може стати основою української нації і держави та руйнівником російської імперської ідеї (чи у формі двох братерських народів, чи «єдиного и неделимого») в свідомості російськомовних українців (75% - підсумки соціологічного опитування 2015 р.). Шляхом досягнення цієї мети є політика українізації російськомовних громадян та усунення настроїв щодо несприйняття українськості. Лейтмотивом галицького сепаратизму, як констатує О. Друль, є сепарація від імперської Росії та набуття Україною європейськості²⁶.

Донбаський консенсус відобразив своєрідне поєднання індустріальної і мовнокультурної регіональної специфіки країни. Наприклад, у дослідженні «Домашні мови України», яке у 2009 році провели науковці Київського національного лінгвістичного університету, регіони України виглядали так: Західна Україна – українська, русинська, суржик, російська; Центральна – суржик, українська, російська; Південно-Східна – російська, суржик; Крим – російська, кримськотатарська²⁷. Виходячи з промислової і мовної карти Південно-Східного регіону прихильники ідеї Донбаського консенсусу виступають за двомовність у цьому регіоні України та закріплення статусу російської мови як другої державної. Цю ідею активно просувала «Партія регіонів», яка у 2006 році увійшла до парламенту і численних

громадських організацій, які поділяли і пропагували ідеї «руського миру»²⁸.

З одного боку, тут чітко простежувалися суто внутрішньо- і зовнішньополітичний аспекти мовнокультурного роз'єднання, що стало основою сепаратизації, а з іншого – прагматичний, коли мовний дуалізм був використаний елітою регіону як інструмент свого закріплення у владі. В ході реалізації Закону України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.) у Південно-Східному регіоні ця небезпечна тенденція проявилася у фрагментації україномовного контенту в інформаційному й освітньому просторі та включенні цього регіону в сферу інформаційного впливу Російської Федерації.

Представники київського консенсусу (С. Дацюк) не сприймають ані україномовного детермінізму галичан, ані російськомовного регіоналізму Донбасу. В радикальних шляхах українізації перших вони угледіли «галицький сепаратизм», а в регіоналізмі других – зомбування російською пропагандою. На думку С. Дацюка, впевненість, що «Галичина – це і є Україна, чиста Україна без Росії і без всього її 363-річного намулу»²⁹, перекреслює всю попередню історію великої України і робить українську мову і культуру інструментом не єднання, а розбрату. Суперечність такого підходу С. Дацюк пропонує вирішити шляхом реалізації двоєдиної стратегії: з одного боку, стримана українізація культурного й інформаційного простору, а з іншого – національна ідентичність, побудована на чітко сформованому мовнокультурному середовищі. «Антируськості» необхідно протиставити критично мислячу сучасну людину, цілісність якої визначають цінності й самовизначення у динамічному світі. «Отже, не ідентичність, а самовизначення, – вважає С. Дацюк, – основа розмежування імперської Росії та постколоніальної України. Тобто важливішим за мову та культуру має стати самовизначення щодо майбутнього в технологічних та соціокультурних інноваціях»³⁰, які продукує глобальний світ. До речі, з часів прем'єрства Лі Куан Ю цей шлях обрав сучасний Сінгапур.

Наскільки інтелектуальні суперечності у позиціях сторін щодо мовного питання й пов'язані з ним стратегічні завдання виявляться плідними для прийняття суспільством, покаже час. Але те, що мова стає питанням загальної культури особистості,

стає очевидним. Саме таку реальність закріплює Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.), адже кожен громадянин України повинен володіти державною мовою³¹.

Щодо зовнішнього впливу на стан сепаратизації в країні слід звернути увагу на два документи: «Концепцію зовнішньої політики Російської Федерації» 2000 року, яка увійшла в історію міжнародних відносин як стратегія В. Путіна, і «Концепцію зовнішньої політики РФ» 2016 року. У постельцинській Росії Концепція 2000 відобразила рефрен зовнішньої політики РФ на пострадянській простір, формування по периметру кордонів Росії поясу добросусідства й активізацію зусиль держави у захисті співвітчизників за кордоном. Нову позицію Москви у міжнародних справах на початку XXI століття сформувавши три питання, на які вона не змогла дати відповіді, а їхні наслідки стали розглядатися як загрози національній безпеці. Йдеться про вихід США у 2001 році з Договору про обмеження систем протиракетної оборони; розширення НАТО на Схід (Вашингтонський саміт НАТО 1999 р.); зближення України з ЄС і НАТО та Помаранчеву революцію 2004 року. Як констатують експерти, ці питання надто сильно вплинули на позицію В. Путіна щодо міжнародної політики та похитнули його віру в партнерство із Заходом та обіцянки західних політиків щодо дружніх намірів відносно Росії. Наслідком переоцінки ситуації стала зміна акцентів і пріоритетів у зовнішній політиці як у далекому, так у близькому зарубіжжі, які були викладені у Концепції 2016. Щодо пострадянського простору взагалі й України зокрема, то слід звернути увагу на такі пріоритети зовнішньої політики, як відстоювання національних пріоритетів; захист прав й інтересів співвітчизників, які проживають за кордоном; зміцнення позицій російської мови і культури; зміцнення позицій російських ЗМІ; використання інструментів «м'якої сили» у вирішенні зовнішньополітичних завдань³².

Отже, у нових реаліях XXI століття заперечити З. Бжезінському в його думці щодо втрати Росією своєї імперськості без України Москва могла тільки завдяки перевірненій на практиці стратегії – розв'язання проти України гібридної війни й підігрівання сепаратистських настроїв і рухів, як це у свій час було зробле-

но колективним Заходом в Югославії. Щодо першої складової, то, як зазначає В.Горбулін, гібридна війна проти України була розв'язана вже на початку нового століття. Її головним об'єктом стала людська раціональність, а зброєю – інструменти «м'якої сили». Громадянська позиція пересічного українця стала заручником «білих плям» у національному культурному й інформаційному просторі³³ та дезорієнтованості масової свідомості стосовно ідеї української ідентичності³⁴. Другу складову визначила підтримка Росією чисельних структур й організацій, що діяли у руслі нарративу «руського мира» і цілеспрямовано пропагували регіональну ідентичність, пов'язану з Росією³⁵.

Це дає підстави зробити декілька висновків. По-перше, сепаратизм в Україну привнесено штучно. Для українського суспільства цей феномен неприйнятний як з точки зору ідеологічних настанов, так і розуміння абсолютною більшістю населення його руйнівних наслідків для громадянської злагоди й стабільності. По-друге, захоплення окремими політичними силами і регіональними елітами ідеями епохи модерну без їхньої раціоналізації призвело до дестабілізації соціально-економічної ситуації, відчуження людини від держави. Криза національної ідентичності засвідчила кризу політики державотворення в Україні й відсутність відповідальності еліти за долю країни. По-третє, російській фактор у сепаратизації країни є ключовим. Російську політику сепаратизації слід розглядати як контрзахід керівництва Росії для руйнування євроатлантичного курсу України і демонстрації колективному Заходу «червоних ліній» у відносинах з Москвою. Для Росії у сучасній геополітичній грі Україна є ключовим чинником національної безпеки.

1. Саммит G-20 в Осаке завершився 29 июня 2019 – Япония- саммит G-20 БК Украина. URL: <https://www.rbc.ua>. 2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва: Международные отношения, 1999. 256 с. 3. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1900. Т. 29-а. 954 с. 4. О свободе. Антология мировой либеральной мысли (первая половина XX века) / под ред. М.А. Абрамова. Москва: Прогресс – Традиция, 2000. 696 с. 5. Там же. 6. Там же. 7. Мизес Л. Либерализм. Москва: Экономика, 2000. 239 с. 8. Самуэль Г. Либерализм. Опыт изложения принципов и

программы современного либерализма в Англии. *О свободе. Антология мировой либеральной мысли (первая половина XX века)* / под ред. М.А. Абрамова. Москва: Прогресс – Традиция, 2000. С. 82. **9.** Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2171-III (2171-14) від 21.12.2000). *Законодавство України з питань військової сфери*: збірник законів та інших нормативних актів. Київ: «Азимут – Україна», 2003. 1008 с. **10.** Там само. С. 51-57. **11.** Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу/за ред. Е.М. Лібанової. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. С. 5. **12.** УНІАН. URL: <https://economics.unian.ua/finance/10026065-riven-nerivnosti-v-ukrajini-prosto-nepriyvatnyi-golova-predstavnictva-yes-html>. **13.** Волошина С.В., Скубіліна А.В., Чеботаренко А.М. Нерівність доходів населення України як перешкода розвитку людського капіталу. С. 884. URL: www.economyandsociety.in.ua>. **14.** УНІАН. URL: <https://economics.unian.ua/finance/10026065-riven-nerivnosti-v-ukrajini-prosto-nepriyvatnyi-golova-predstavnictva-yes-html>. **15.** Волошина С.В., Скубіліна А.В., Чеботаренко А.М. Цит. праця. С. 885. **16.** Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової. С.178-179. **17.** Там само. С. 180. **18.** Савчук О.В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді. URL: [www.socd.univ.kiev.ua](http://www.socd.univ.kiev.ua/files)>files. **19.** Турен А. Возвращение человека действующего: очерки социологии / пер. с фр. Е.А. Самарской. Москва: Научный мир, 1998. С. 31. **20.** Гринь М.В. Соціокультурне измерение глобализации: американизация и общество потребления. URL: <https://cyberlen.ru/article/n/sotsiokulturnoe-izmerenie-globalizatsii-amerikanizatsiya-i-obschestvo-potrebleniya>; Дмитрук Н. Між матеріалізмом і постмодернізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua>>. **21.** Дмитрук Н. Цит. праця. **22.** Явка на виборах до Ради виявилася найнижчою в історії. URL: <https://www.rbc.ua>ukr>news>v>. **23.** Дзьобань О.П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності: монографія. Харків: Майдан, 2010. С. 191. **24.** Довіра громадян до органів влади та базових соціальних інститутів. URL: old.niss.gov.ua>april 08>6.htm; Разумков центр. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. URL: razumkov.org.ua. **25.** Скумін А. Дотаційний Донбас. Чи справді регіон годує Україну? *Український тиждень*. URL: <https://m.tyzden.ua>. **26.** Друль О. Галицький сепаратизм. Як є. URL: <https://zbruc.eu/node/71072>. **27.** Домашні мови України. URL: <http://pikabu.ru>. **28.** Боярська О.А. Політичний радикалізм та екстремізм на Донбасі: до історії питання. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 454–461; Степико М.Т. Реінтеграція окупованих територій Донбасу та Криму: проблеми та шляхи їх вирішення. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 444–453. **29.** Дацюк С. Галицький консенсус. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/59ca09ee044ef/>. **30.** Там само. **31.** Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov>.

ua>. **32.** Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 30.11.2016 г. № 640. URL: kremlin.ru>acts>bank. **33.** Світова гібридна війна: український фронт: монографія/ за заг. ред. В.П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С. 245-248. **34.** Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. С. 293-331. **35.** Литвиненко К.О. Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні: дис. ... канд. філос. наук: 21.03.01 / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2018. С. 83-112.

References

1. Sammyt G-20 v Osake zavershylsia 29 yunია 2019 – Yaponiya-sammyt G-20 BK Ukrayna. URL: <https://www.rbc.ua>. **2.** Bzhezynskiy 3. Velykaia shakhmatnaia doska. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1999. 256 s. **3.** Brokhauz F.A. Entsiklopedycheskiy slovar / F.A. Brokhauz, Y.A. Efron. Sankt-Peterburh: Brokhauz-Efron, 1900. T. 29-a. 954 s. **4.** O svobode. Antolohiia myrovoi lyberalnoi mysly (pervaia polovyna KhKh veka) / pod red. M.A. Abramova. Moskva: Prohress – Tradytysia, 2000. 696 s. **5.** Tam zhe. **6.** Tam zhe. **7.** Myzes L. Lyberalyzm. Moskva: Ekonomyka, 2000. 239 s. **8.** Samuël H. Lyberalyzm. Opyt yzlozheniia pryntsypov i prohrammy sovremennoho lyberalyzma v Anhlyi. O svobode. Antolohiia myrovoi lyberalnoi mysli (pervaia polovyna XX veka) / pod red. M.A. Abramova. Moskva: Prohress – Tradytysia, 2000. S. 82. **9.** Kontseptsiia (Osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy (iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 2171-III (2171-14) vid 21.12.2000). Zakonodavstvo Ukrainy z pytan viiskovoi sfery: zbirnyk zakoniv ta inshykh normatyvnykh aktiv. Kyiv: «Azymut – Ukraina», 2003. 1008 s. **10.** Tam samo. S. 51-57. **11.** Nerivnist v Ukraini: masshtaby ta mozhlyvosti vplyvu/za red. E.M. Libanovoi. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2012. S. 5. **12.** UNIAN. URL: <https://economics.unian.ua/finance/10026065-riven-nerivnosti-v-ukrajini-prosto-nepriyniatnyi-golova-predstavnictva-yes.html>. **13.** Voloshyna S.V., Skubilina A.V., Chebotarenko A.M. Nerivnist dokhodiv naselennia Ukrainy yak pereshkoda rozvytku liudskoho kapitalu. S. 884. URL: www.economyandsociety.in.ua>. **14.** UNIAN. URL: <https://economics.unian.ua/finance/10026065-riven-nerivnosti-v-ukrajini-prosto-nepriyniatnyi-golova-predstavnictva-yes.html>. **15.** Voloshyna S.V., Skubilina A.V., Chebotarenko A.M. Tsynt. pratsia. S. 885. 16. Nerivnist v Ukraini: masshtaby ta mozhlyvosti vplyvu / za red. E.M. Libanovoi. S.178-179. **17.** Tam samo. S. 180. **18.** Savchuk O.V. Dynamika tsinnisnykh oriiientatsii ukrainskoi molodi. URL: www.socd.univ.kiev.ua>files. **19.** Turen A. Vozvrashchenye cheloveka deistviuishcheho: ocherky sotsyolohyy / per. s ft. E.A. Samarskoi. M.: Moskva: Nauchnyi myr, 1998. S. 31. **20.** Hryn M.V. Sotsyokulturnoe izmerenye hlobalyzatsyy: amerykanyzatsiia y obshchestvo potrebleniia. URL: <https://cyberlen.ru/article/n/sotsiokulturnoe-izmerenie-globalizatsii-amerikanizatsiya-i-obshchestvo-potrebleniya>; Dmytruk N. Mizh materializmom i postmodernizmom: tsinnisni oriiientatsii suchasnoi ukrainskoi molodi. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua>>. **21.** Dmytruk N.

Tsyt. pratsia. **22.** Yavka na vyborakh do Rady vyivaylasia nainyzhchoiu v istorii. URL: <https://www.rbc.ua>ukr>news>v>. **23.** Dzoban O.P. Informatsiina bezpeka u problemnomu poli sotsiokulturnoi realnosti: monohrafiia. Kharkiv: Maidan, 2010. S. 191. **24.** Dovira hromadian do orhaniv vlady ta bazovykh sotsialnykh instytutiv. URL: <old.niss.gov.ua>april 08>6.htm>; Razumkov tsent. Riven doviry do suspilnykh instytutiv ta elektoralni oriientatsii hromadian Ukrainy. URL: <razumkov.org.ua>. **25.** Skumin A. Dotatsiinyi Donbas. Chy spravdi rehion hoduie Ukrainu? Ukrainyskyi tyzhden. URL: <https://m.tyzen.ua>. **26.** Drul O. Halytskyi separatyzm. Yak ye. URL: <https://zbruc.eu/node/71072>. **27.** Domashni movy Ukrainy. URL: <http://pikabu.ru>. **28.** Boiarska O.A Politychnyi radikalizm ta ekstremizm na Donbasi: do istorii pytannia. *Politolohichnyi visnyk*. 2015. Vyp. 79. S. 454 – 461; Stepyko M.T. Reintehratsiia okupovanykh terytorii Donbasu ta Krymu: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. *Politolohichnyi visnyk*. Zb-k nauk. prats. 2015. – Vyp. 79. S. 444-453. **29.** Datsiuk S. Halytskyi konsensus. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/59ca09ee044ef/>. **30.** Tamsamo. **31.** Pro zabezpechennia funkcionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavno: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2019. № 21. St. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>>. **32.** Ob utverzheny Kontseptsyy vneshnei polytyky Rossyiskoi Federatsyy: Ukaz Prezydenta Rossyiskoi Federatsyy ot 30.11.2016 h. № 640. URL: <kremlin.ru>acts>bank>. **33.** Svitova hibrydna viina: ukrainskii front: monohrafiia/ za zah. red. V.P. Horbulina. Kharkiv: Folio, 2017. S. 245-248. **34.** Stepyko M. Ukrainka identychnist: fenomen i zasady formuvannia: monohrafiia. Kyiv: NISD, 2011. S. 293-331. **35.** Lytvynenko K.O. Humanitarni chynnyky heneruvannia separatystskykh rukhiv v Ukraini: dys. ... kand. filos. nauk: 21.03.01 / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Kyiv, 2018. S. 83-112.

Grubov Volodymyr. Separatism in Ukraine: socio-economic and political background

The article deals with the socio-economic and political prerequisites for separatism in Ukraine. It is stated that the modern policy of state-building in Ukraine is based on the paradigm of proto-liberalism (liberalism of the 17th-19th centuries), which associated the idea of individual freedom with the personal enrichment of person and the accumulation of material goods. Continued speculation by the national elite and political forces of the country on such a dimension of freedom as the most important value of democracy has led to stratification of the population of the country in terms of material well-being and the disintegration of the cultural, information, humanitarian and economic space. The consequences of these processes has been public distrust in power, alienation and crisis of the state as the main institution of socialization and identification of the human personality.

The oligarchic principle of organization of the state authority in the country contributed to the growth of economic selfishness among the economic elite and regions, the radicalization of the mass consciousness about the choice of the future, and the gradual transition of a part of society to another narrative

space. The phantoms of separatism took on their organizational form when party structures, numerous public organizations and the expert community joined the case.

It is noted that Russia also played an instrumental role in spreading separatist sentiment and the «soft power» tool, which it began to actively use in the South-Eastern region of Ukraine. It is stated that for modern Russia separatism is the only way to rid itself of the risks because of Ukraine's accession to NATO and to provide itself with the desired level of security and stability in the region.

Key words: separatism, alienation, identification, conflict of interest, soft power.